

Rusya'nın Kars Vilayetindeki Örgütlenme Girişimleri: Kars Gazetesi Haber ve Makalelerine Dayalı Olarak

Levent Küçük*

Giriş

Rusya'nın Kafkasya bölgesinde varlığını hissettirmesi I. Petro'nun 1723 yılında İran'a karşı Bakü ve Derbend havzalarını kontrol altına almasıyla başlamıştır. Daha sonra Güney Kafkasya'ya doğru yayılma faaliyetlerine hız vererek 19. Yüzyılın başında Osmanlı egemenliğindeki Ahıska ve Ahılkelek yöresine hâkim olmuştur. 93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Osmanlı vilayetlerinden Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerini de kendi nüfuzu altına almıştır. Bugünkü Kars ve Ardahan vilayetleri 16. Yüzyılda Osmanlı egemenliğine geçerek 300 yıldan fazla Osmanlı idaresinde kalmıştır. 1877-78 Osmanlı Rus savaşının sonunda imzalanan antlaşma neticesinde Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılmıştır. Rusya'nın bölgedeki egemenliği 40 yıl sürmüştür. Brest Litovsk antlaşmasıyla Rusya'nın I. Dünya savaşından çekilmesi sonrası tekrar anavatan topraklarına dâhil olmuştur.

Bu çalışmada 1877 yılı sonunda Rus egemenliğine geçen Kars ve Ardahan vilayetlerinde Rusya'nın askeri valilik/oblast idaresinin 1918 yılına kadar uygulamış olduğu askeri, sosyal ve ekonomik faaliyetler incelenecektir. Çalışmada Gürcistan Devlet Arşivi Simon Esadze¹ Özel koleksiyonlarında bulunan Askeri Halk İdaresi raporları ile birlikte Simon Esadze'nin 1912 yılında hazırlamış olduğu ve Rus tarihçi V.A. Potto tarafından editörlüğü yapılan Kars Oblast İdaresi isimli çalışmadan yararlanılmıştır. Ayrıca Rusya'nın Kars ve Ardahan'ı işgali sonrası burada çıkarmaya başladığı Kars Gazetesi külliyatı taranmak suretiyle vilayette Rusya'nın vücuda getirdiği idari organlar ve bunların işleyişi hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE, leventkucuk@ardahan.edu.tr ORCID: 0000-0001-8819-7933

1 Gürcistan Devlet Arşivi, *Simon Esadze Özel Koleksiyonu*, No. 1438/1/75 (1883-1898), 1438/1/73 (1911-1912), 1438/1/323 (1898-1910)

Osmanlı Egemenliği Dönemi Kars'ta İdari Yapı

Osmanlı Devleti Kanuni döneminde Doğu seferi olarak bilinen seferle Çıldır ve Kars bölgelerini kendi egemenliğine almıştır. Bu şehirlerden Ardahan ilk kez Ekim 1552 tarihli Terakki defterinde sancak olarak zikredilmiştir.² Şehir Osmanlı eyalet sistemine Güney Ardahan-ı Büzürg, Meşe Ardahan, Peneskird, Kemhıs ve Penek isimli beş nahiye ile dâhil edilerek örgütlenmiştir. Her iki şehirde 19. Yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşlarına kadar devamlı surette Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

Osmanlı Devleti XIX.yüzyıl reformları çerçevesinde öncelikle 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ni yürürlüğe koymuştur. Ardından 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ni neşr etmiş ve ülke 29 vilayet, 120 liva ve 655 kazaya ayrılmak suretiyle yeni bir idari örgütlenme vücuda getirilmiştir. 1864 yılında yapılan vilayet idari düzenlemesinde Kars ve Çıldır Sancakları, Erzurum Vilayeti'ne bağlamıştır. Kars Sancağı³ Kars, Şüregel, Zaruşad ve Kağızman kazalarından oluşmuştur. Çıldır Sancağı⁴ ise Oltu, Ardahan ve Ardanuç kazaları ile Göle, Posof, Çıldır, Şavşat, Namervan, Penek, Tavusker Nahiyelerinden müteşekkil kılınmıştır.⁵ Rus idaresine geçmeden önce Osmanlı hükümeti zaman zaman yaptığı bu tür vilayet nizamnameleri ile sancak ve eyalet yönetimlerinde ihtiyaç duyduğu modernleşme uygulamalarını hayata geçirmiştir.

Rus Egemenliği Döneminde Kars'ta İdari Yapı

Vasilij Potto, Nikolay Dubrovin gibi birçok Rus emperyalist tarihçisi tarafından yazılan kitapları inceleyen araştırmacılar Kafkasya çalışmalarında oryantalist algının ve birincil kaynakların sınırlamaları ile karşılaşmışlardır.⁶ Güneydeki Rus genişlemesinin tehlikeli, kendiliğinden ve kontrolsüz; daha doğrusu, kasıtlı olarak gerçekleştiği kanaatindedirler. Rusya Petro ile birlikte büyük bir stratejiyi ve koloni paradigmasını hayata geçirmiştir.

General Ermolov gibi bazı komutanlar muhtemelen bu politikaları en iyi örneklemelerine rağmen, çoğunluktaki Rus komutanları yerli nüfusun güvenini kazanarak, ticaret ve eğitim yoluyla aşamalı olarak Kafkasya bölgesinin

2 Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, Ardahan Valiliği Yayınları, No: 2, Ardahan 1999, s. 60

3 Fahrettin Kırzioğlu, "Kars", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C 6 s. 362-363.

4 Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul, 1993, s. 300-301.

5 *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Yıl 1293 (1876-1877), s. 148-149.

6 Farid Shafiyev, *The Russian-Soviet Resettlement Policies and Their Implications For Ethno-Territorial Conflicts in the South Caucasus*, (Unpublished Master Thesis Carleton University), 2015, s. 27.

egemenliğini elde etmeyi amaçlamışlardı. Bununla birlikte Nikolay Raevsky ve Viceroy Mikhail Vorontsov gibi komutanlar ise hoşgörü ve anlayış üzerinden egemenliği güneye yayma siyaseti taraftarıydılar.⁷

Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesi Rusya'nın genişleme siyasetinin ana ekseninde bulunması ve iç içe bir bütünlük arz etmesi nedeniyle çatışmaların ve üstünlük mücadelelerinin ana sahnesi olmuştur. Ruslar Kırım bölgesinde uyguladıkları politikayı Kafkasya bölgesinde de uygulanmaktan geri durmamışlardır.

Kars ilinin idari yapısının oluşması, savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra başlamıştır. Ardahan ilçesi için bir sivil yönetim ilk olarak 20 Mayıs 1877'de kuruldu ve geçici askeri yönetim kurulunun yerini almaya başladı. Kars bölgesi, 11 Haziran 1877'deki Alacadağ Savaşı sırasında beş kasabadan oluşuyordu. Bu tarihten sonra Kars ili için bir bütün olarak askeri bir valilik kuruldu.

Çarlık Rusya'sı 1870 yılında belediye tüzüğünü kanunlaştırması ile birlikte "en iyi insan" arayışı ve belediyelerin kendi yurttaşlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabaları esas olarak yerel politik elitlerin, yerel uygulamaların ve yerel programların ana işleyişi haline geldi. Sonraki yıllarda belediye öyküleri hem bir sivil kamusal alan yaratma potansiyelini hem de bu alandaki çarlık otoriterliği ve kamusal ilgisizliğin ciddi sınırlarını açığa çıkaracaktır. Siyasi gruplar; kişisel liderler ve bölünmüş konular etrafında birleşti. Liderlik ve yeni politikalar acı çatışmaların kaynağı haline geldi. Ancak aynı zamanda müttefikler, düşmanlar, siyasi öncelikler ve ortak uygulamalar arasında ortaya çıkan yeni bir fikir birliği haline geldi. Daha küçük, daha az ekonomik olarak dinamik şehirler, yerel güç kliklerine, muhafazakâr liderliğe ve küçük belediye eylemlerine karşı eski alışkanlıklarına sarıldılar. Ancak göçmen şehirler aktif bir belediye siyaseti arenasıydı.⁸ İmparatorluğa yeni dâhil edilen Kars şehrinde de yerel idarecilerin aynı kaygılarla çarlık yetkilileri ile çatıştığı ve yaptırımlara maruz kaldığı görülmüştür. Askeri valiler zaman zaman üstlerinde bulunan Genel valiliğin uygulama emirlerini yerine getirirken umursamaz ve isteksiz görünmüşlerdir.

Kafkasya bölgesi diğer Rus olmayan bölgelerden oldukça farklıdır. Sosyal, etnik, dilsel, kültürel, politik olarak oldukça kırık bir yapı arz etmektedir. 18. yüzyılın

7 Michael Khodarkovsky, "The North Caucasus During The Russian Conquest, 1600-1850s", *NCEEER*, 2008, s. 9.

8 Daniel R. Brower, *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*, University of California Press, 1990, s. 95

sonlarından itibaren bu coğrafya Ruslar için yeni bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Kafkasya işi bir yama işi meselesine dönüşmüştür. Rusya 1853'den itibaren Vorontsov'un düzenli emperyal okul sistemini uygulamak suretiyle Kafkaslarda kalıcı bir güç haline gelmiştir.⁹ Kars vilayeti de Rusların güney Kafkasya'daki varlıklarını sürdürebilmeleri için oldukça stratejik bir konuma sahiptir.

1877-78 savaşı sonrası Rusya'ya bırakılan üç vilayetten Kars ve Ardahan vilayetleri Rusya'nın Oblast adı verilen idari düzeneğinin bir parçası olmuştur. Oblast'ı henüz Rus kanunlarının tam anlamıyla tatbik edilmediği ve yerli unsurların eski adet ve uygulamalarının belirli ölçüde devam ettirildiği ikili bir yönetim anlayışı olarak kabul eden bazı araştırmacılar burada Rus hükümetinin yerli unsurları medenileştirme adıyla sistematik olarak Ruslaştırma ya da göç ettirme siyasetini görmezden gelirler. Rusların Güney Kafkasya'da kurmuş oldukları askeri valilikler üzerinden bölgenin sosyo-ekonomik varlıklarını Moskova ve Petersburg'a bağlama ve bölgeyi devamlı surette kontrol altında bulundurma politikaları Hıristiyan toplulukların haklarını koruma siyaseti ile beraber uygulandığından daima göz ardı edilmiştir.

Oblast'ın ilk valileri Kazak General İvan Popko, Tümgeneral Viktor Antonoviç Frankini, Tuğgeneral İgnatyeviç Grossman ve Tümgeneral Pyotr İvanoviç Tomiç olmuştur.¹⁰ Bu valiler döneminde Rusya'nın Oblast idaresini tamamen Rus idari geleneklerine bağlı olarak örgütlediği yazılan raporlardan anlaşılmıştır. 1883 ile 1898 yılları arasında 16 yıl valilik yapan Tümgeneral Tomiç vilayet idaresindeki düzenlemeleri bir rapor dâhilinde, ayrıca kendi önerileri ile birlikte Kafkasya Ordu komutanlığına göndermiştir. Bu raporda 1877-78 Osmanlı – Rus savaşının genel seyrine değinildikten sonra Oblast idaresinin genel görünümü ortaya konulmuştur.

15 Ekim 1877 tarihinde gerçekleşen Alacadağ muharebesini kazanan Rusya Askeri Halk İdaresinin görev alanını genişletmiştir. Soğanlı ve Alacadağ'a kadar genişletilen oblast idaresinin 5 okrug'una 2 yeni okrug daha eklenmiştir. Bunlar Kağızman ve Tahtinsky okrugları olmuştur. Dolayısıyla Kars Sancağı ve Çıldır Sancağından Kars oblastı oluşturulmuştur. Oblast idaresinin yeni idari ve askeri kadrosu 1 Kasım 1877 tarihinde ordu komutanlığı tarafından tasdik edilmiştir.

9 Rhineland L.H. "Viceroy Vorontsov's administration of the Caucasus", Conference on "Nationalism And Social Change in Transcaucasia", Co-sponsored by Kennan Institute Advanced Russian Studies The Wilson Center and American Association the Advancement of Slavic Studies April 24-25, 1980, s. 1

10 Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 38

Böylelikle merkezi idare; Kars oblastını güçlendirmek suretiyle Rus idari geleneği içerisine dâhil etmiştir. 6 Kasım 1877 tarihinde Kars oblastının yeni valisi askeri vali statüsü kazanarak merkezi idarenin her türlü yetkisini haiz olmuştur.¹¹

Kars sancağının doğal yapısından dolayı bölgenin Rus idaresine geçmesi çok değerli bir kazanç olmuştur.¹² Topraklarının çok güzel ve doğal olmasının yanı sıra havasının sağlıklı oluşu da yaşam koşulları bakımından hijyen olmayan bu bölgenin Rus idaresi için önemli olduğunu göstermektedir. Bölgede inşaat malzemesi olarak ahşap az olduğundan daha çok taş yapılar kullanılmaktadır. Ahalinin toprak evlerden çıkarılarak Rus mimarisine uygun evlere yerleştirilmesi ve Rus kültürünün yerli ahaliye kolayca benimsetilmesi Rusya'nın bu coğrafya'da kalıcı bir egemenlik kurmak niyetinin göstergesini oluşturmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Onlardan başka Hıristiyan unsurlar içinde Ermeni ve Rumların da önemli nüfus yoğunlukları bulunmaktadır.¹³ Bununla birlikte Kars alındıktan sonra oblast'ta ve diğer okruglarda yaşayan Müslümanların herhangi bir olay çıkarmamış oldukları bilgileri de yer almaktadır. Bu durum daha çok İslam ahalinin henüz ruslaştırma ve ortodokslarlaştırma faaliyetine maruz kalmadığını göstermektedir.¹⁴ Bununla birlikte 1892 yılından itibaren Rusların ayrıştırma politikası çerçevesinde Türk unsurların adlarını Türk kelimesi altında kullanmayarak onları atomize ettiği görülmüştür.¹⁵ Kars Ardahan ve Oltu'nun

- 11 Kezban Acar, *Rusya- Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 292, Yeni Rus hükümdarı III. Aleksandr; devletin korunması ilkesi çerçevesinde kamu düzenini sağlamada valilere olağanüstü yetkiler vermiştir. Askeri valilikler üzerinden merkezden uzak bölgelerin asayişininin sağlanması devletin yeni stratejisinin sonucudur.
- 12 Çar Nikola sonrası tahta geçen II. Aleksandr Kafkasya'nın bütünü zaptetmek görevini genel valilik göreviyle Prens Baryatinski'ye vererek bundan sonra Rusya'nın askeri stratejisini belirlemiştir. Bk. Ercüment Kuran, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti, (1856-1876)", *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Tarih Dergisi*, Ayrı Basım, İstanbul, 1996, s. 148
- 13 Rusya bundan sonraki süreç için Doğu Anadolu Bölgesinde özellikle Ermenilerden oluşan bir kordon kurmak suretiyle Osmanlı Devleti ile olan askeri sürtüşmelerde onların klavuzluk ve rehberlik vasıflarından yararlanmayı ummuştur. Bk. Mücteba İlgürel, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti", *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 35, Ayrı Basım, İstanbul, 1994
- 14 Rusya'nın baskıcı ve merkezîyetçi politikalarını Rus olmayan bölge ahaliilerine karşı uygulamıştır. Kendisine karşı çıkan isyanları önlemede Ruslaştırma ve Ortodokslarlaştırma politikasını Yahudi ve Polonyalıları ile birlikte Kafkasya'nın Türk topluluklarına da tatbik etmekten geri durmamıştır. Bk. Acar, *age..*
- 15 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C 1, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s. 27. Kars'da yaşayan İslam-Türk Unsurlar, Truç, Azerbaycan Tatarları Karapapak ve diğer topluluklar Türkmen, Kürt olarak ayrıştırılmıştır. Khakhhol, Dukhobor, Malakan, Nemis, Rum ve Polonez gibi Hıristiyan unsurlarda Rus çatısı altında gruplandırılmışlardır. Bk. Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Erzurum, 1997, s. 8. Ayrıca III. Aleksandr döneminin Rusya'sı dindar,

Osmanlı hâkimiyetinden Rus hâkimiyetine geçerken sahip oldukları İslam-gayrimüslim nüfus oranı %20 iken birkaç yıl içinde bu oran %50 'ye ulaştırılarak dengelenmiştir.¹⁶

Reform öncesi Rusya'da yerel idarecilerin sıradan çalışmaları bile hükümetin tedirgin olmasına sebep olabilmekteydi. Bu nedenle hükümetin taşra üzerindeki rolünü tesis etmesi için birtakım düzenlemeler yapması lazımdı. İlk olarak kolej eğitimlerini basitleştirerek ve üzerlerindeki hükümet etkisini azaltarak işe başlanmıştır. Bununla birlikte bakanlıkların idari kurulları da kendilerinin bir üst idareye bağlı olduklarını görmezden gelmişlerdir. İkinci alternatif ise bakanlıkları yerel seviyeye indirgeyerek ve valiler üzerinden denetim ve kontrolünü yapmak olmuştur. Ancak onların olası merkezî örgütlenmeden kaçınma girişimlerini merkezi bakanlığa bağlı aracı bir rol üstlenmelerini sağlamak yoluyla engellemiştir.¹⁷

19. yüzyıl sonlarından itibaren Rusya şehrin kendi idaresine önem vermeye başlamıştır. Yeni ekonomik uygulamalar, artan göç toplulukları ve adalet ile ilgili birbiriyle çelişen görüşler, şehir idaresi üzerindeki ekonomik ve sosyal kontrolü önemli hale getirmiştir. Yerel idarede devlet ve toplum kavramları yer bulmaya başlamıştır. Bu durum vergi ödeyicileri ve yüksek sınıf ile muhatap olunmaya başladığını göstermektedir. 19. Yüzyıla kadar şehir kavramı gücü ve emperyal devleti temsil ediyordu. Çarlık rejimi son dönemlerine kadar etkin nüfuzla sahip olmasına rağmen yeni aktörler ve faaliyetler yeni kamusal idarede yeni görünür bir alan açmıştır.¹⁸

Rusya Berlin konferansı sonrası Kars, Ardahan ve Batum'u savaş tazminatına karşılık olarak işgal edince bu şehirleri Rus idari ünitesine dâhil etme girişimlerine çok kısa zaman içinde başlamıştır. 19. Yüzyılda Rus imparatorluğu tarafından geliştirilen Askeri- İdari (Oblast) bir yönetim uygulaması diğer Kafkas kentlerinde olduğu gibi Kars'da da tatbik edilmeye başlanmıştır. Tiflis'de bulunan Kafkasya Genel valisi bu yeni uygulamanın detaylarını Rus çarı II. Nikola'ya rapor olarak göndermiştir.

mistik ve hakiki Rus mantalitesi ile idare edilen muhafazakâr ve aşırı milliyetçi bir karaktere bürünmüştür. Bk. Nadide Şimşir, *Rus Devleti Tarihi, XVI-XX. Yüzyıllar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 145.

16 Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı İstilasında Uyguladığı Yöntemler", *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Tarih Dergisi*, Ayrı Basım, İstanbul, 1996, s. 109

17 Frederick S. Starr, *Decentralization and Self Government In Russia*, Princeton University Press, 1972, 2005, s. 33.

18 Danile R. Brover, *The Russian City Between Tradition and Modernity, 1850-1900*, University of California Press, 1990, s. 92.

1877-78 savaşından sonra Rusya ilhak ettiği topraklardaki Slav ve Ortodoks unsurları çoğaltmak niyetindedir. Özellikle Kars, Ardahan ve Batum, Çıldır gibi şehirlerdeki kitlesel göçleri engellemediği gibi göç etme niyetinde olan Müslümanların taşınmaz mallarının gerçek bedelleri üzerinden satın alınacağı esasını da yaymak suretiyle onları göç etmeye teşvik etmektedir. Resmi olmayan Rus kaynakları Kars ve Çıldır sancaklarından 80 bin üzerinde Müslümanın göç ettiğini rapor etmişlerdir. Bu rakamlara daha önce kuzey Kafkasya'dan bu bölgeye yerleştirilmiş Oset, Dağıstanlı ve Adıge kökenli unsurlar dâhil edilmemiştir.¹⁹

Bu yeni idare biçimi Rus ordusunun yerli Müslüman halklara karşı savaşırken edinmiş olduğu ve onların kendi geleneklerinin de idari ünitenin bir parçası haline getirildiği bir sistemdi. Bu sistem askeri sistem ve yerel geleneklerin bir bütünüydü. Özünde karmaşık Rus yasalarının yerine yerel nüfusun anlayabileceği basit kurallardan oluşuyordu. Özellikle yerel gelenekler ve bir ölçüde İslam hukukuyla ilişki içindeydi. Bu da ikili bir yargı sistemi anlamına geliyordu. Belirli olaylarda yerel ahali İslam dininin ve geleneklerin öngördüğü yerel mahkemelere başvurabiliyordu.

Bu sistem yerel nüfusun geleneksel idari yapısıyla Rus kamusal kurumları arasında bir uzlaşma esasına dayanıyordu. Ayrıca yerel nüfusa kendi geleneklerini uygulama fırsatı veriyordu. Rus idari sistemi gelişirken Çarlık memurları İngilizlerin Hindistan ve Fransızların Cezayir'deki deneyimlerini örnek almışlardır. Bununla birlikte İngiliz ve Fransızlarında Rusya'nın Kafkasya uygulamalarından yararlandıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla 19. Yüzyılın bu üç kolonyal gücünün idari bakımdan bir deneyim alışverişi içinde olduklarını söyleyebiliriz.

Kars Oblastı başlangıçta 6 bölgeye ayrılmıştır. Oblast Şüregel, Kağızman, Taht, Zaruşad, Ardahan ve Oltu'dan müteşekkildir. Bunun altında 3 alt bölge olarak Posof, Çıldır ve Horasan bulunmaktadır. Bu altı bölge Albay rütbesindeki askeri idareciler tarafından idare edilmektedir. Alt bölgeler ise Teğmen rütbeli idarecilerin sorumluluğundadır. 1881 yılından sonra idari yapıda değişikliğe gidilmiştir. Bölge sayısı 4'e düşürülmüştür. Bunlar Kars, Ardahan, Kağızman ve Oltu'dan meydana gelmiştir. Bu dört merkezden sadece Kars şehir görünümündedir. Diğerleri ise ilçe statüsündedir. Bunun yanı sıra Askeri genel valinin iki asistanı vardı: biri yargı işleri ve diğeri askeri işler için görevlendirilmişti. Mahkeme başkanına bağlı bir askeri müfettişi ve askeri-sivil işler için özel bir komite de şehir idaresinde etkindiler.²⁰

19 Georgi Çoçiyev- Bekir Koç, "Migranst From The North Caucasus in Eastern Anatolia", *Journal of Asian History*, Vol. 40, No. 1, 2006, pp. 88-103.

20 A. A. Melkonyan, "From The History Of The Kars Oblast (1878-1918)", *Fundamental Armenology*, Issue. 2, 2015, p. 2.

Rus egemenliği döneminde, sağlık hizmetleri ve kültürel yaşam alanında önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle Kars okrug'unda sağlıklı iklim sayesinde, hastalık ve ölüm göstergeleri yüzde ikilere kadar gerilemiştir. Bu rakamlar Rus imparatorluğunun genel ortalamasının altındadır. Bu göstergeler, nispeten gelişmiş tıbbi bir sistem tarafından gerçekleştirilmiştir. 1885'te, ilde, on tanesi Kars kentinde olmak üzere, ayrıca iki tıp kliniğinde otuz dört doktor vardı. Bu rakamlar yüksek görünmesine rağmen tüm nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yetersizdir. Ancak yine de oldukça tatmin edici olarak kabul etmek gerekir.²¹

Şubat 1879 tarihinde Rus içişleri bakanlığı Batum ve Kars oblastları ile ilgili yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu yeni düzenleme ile askeri oblast idarecilerinin güç ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bu bölgelerde düzeni ve güvenliği sağlamakla sorumlu kılınmışlardır. Bunlarda yerel nüfusa vatandaşlık bilincini vermeye çalışacaklardı. Fakat yerel düzen ve yaşam biçimindeki ani değişikliklerden de kaçınmak durumundaydılar. İdareciler ve kendi bölgelerindeki güçlü kişileri Rus idaresine yakın tutmak için onlara maddi ve politik kazançlar sağlamışlardır.

Bu topraklarda Rus egemenliğine karşı çok büyük tepkiler oluşmamıştır. Fakat tüm Müslümanlar kendilerini Çarlık egemenliğine tam anlamıyla da yakın hissetmemişlerdir. Yerli halk küçük gizli örgütler oluşturmak suretiyle hem kendi içlerinde bir birlik duygusu yaratmaya çalışmışlar hem de Osmanlı yönetimi ile sürekli haberleşmişlerdir.²²

Bu dönemde Oblast'da yönetici olan idareciler ticareti canlandırma ve öğrencileri Rus okullarına yönlendirme konusunda Petersburg'dan devamlı talimatlar almaktaydılar. Bununla birlikte radikal olmayan Müslüman okullarının açılmasına da müsaade etmekteydiler.

Kars vilayetinin eğitim sisteminde değişiklikler kendini kısa zamanda göstermiştir. Özellikle Türk egemenliği altında ihmal edilen eğitim sisteminde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kars'ta iki yıllık erkek okulu Kasım 1880 ayından itibaren açılarak hazırlık sınıfı ile birlikte yedi yıllık Rus müfredatı uygulanmıştır. 1883 yılında üçüncü sınıf eklenmiştir. İki katlı bir bina kütüphane ile birlikte inşa edilerek 200 öğrencinin eğitim gördüğü bir okul olarak düzenlenmiştir. 1887'de bir kız okulu açılarak yaklaşık 270 öğrenciyi kayıt etmiştir. Özellikle Çarlık rejiminin girişimleri sonucu bu okullara Ermeni ebeveynler çocuklarını göndermek durumunda

21 A. A. Melkonyan, agm., p. 8.

22 Michael A. Reynolds, *Shattering Empires. The Clash and Collapse of the Ottoman*, Cambridge Uni. Press 2016, s. 84

kalmışlardır. Bununla birlikte çocuklarını Rus okullarına gönderme konusunda direniş gösterenleri vazgeçirmek için Ermeni Apostolik Kilisesi'nin mülklerine el konulmuştur. Ardahan, Kağızman ve Oltu ilçe merkezlerinin her birinde iki sınıflı normal okullar açılmıştır. Ancak bunların öğrenci sayıları düşüktür. En fazla 75 öğrenci kayıtlanmıştır. Çocukların çoğu, eğitim kalitesinin oldukça düşük olmasına rağmen, köylerinde bulunan yerel okullarına devam etmiştir.²³

Kars Oblast'ında, Rus gazetesi Kars'ın yayınlanması memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle Ermeni aydınları yerel ve ulusal çıkarlara katkıda bulunma fırsatı yakalamışlardır. Bu gazetenin yayınlanması şehrin kültürel faaliyetlerine canlılık kazandırmıştır. Gazetede özellikle 1892 yılından itibaren ortaçağ Ermeni başkenti kabul edilen Ani ile ilgili arkeolojik kazı haberleri yer almaya başlamıştır. Toplanan bilgilerin çoğu Ani Serisi başlıklı yıllık raporlarda yayınlanmıştır. Bu çalışmalar daha sonra 1904 ile 1917 yılları arasında devam etmiştir.²⁴

Gazete haber ve makalelerine göre Askeri idarecilerin bölgedeki istenmeyen suç olaylarını devre dışı bırakmada Kafkas ordusu komutanlığından izin almaları gerekmektedir. Fakat acil durumlarda bu tür kişileri bilgi notuyla derhal Tiflis'e gönderme yetkileri de bulunmaktaydı. Ayrıca bu kişileri 300 rublelik para cezası ile 3 aya kadar hapis cezası ile cezalandırma haklarına sahiptirler. Ayrıcalıklı sınıflardaki kişilerin tutuklanması ve kovuşturulması durumlarında da Tiflis'den onay alınması gerekmektedir.

III. Aleksander döneminin başlarında Rusya; devletin korunması amaçlı yerel bölgelerde devletin güvenliğini ve kamu düzenini sağlamak görevini ve hakkını valilere devrettiğini içeren bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunla merkezden uzak bölgelerde çıkan asayişsizlik ve karışıklıklara engel olma amaçlanmıştır. III. Aleksander döneminin bir diğer uygulaması da özellikle Kafkasya'da ortaya çıkan isyanları önlemek amacıyla Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma politikalarının yürürlüğe konması olmuştur.²⁵

Bu dönemin önemli bir yatırımı olan Tiflis- Kars demiryolu 1895 ile 1899 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Aynı tarihlerde Kafkasya Genel valiliği görevinde Knez Golitsin bulunmaktadır. Monarşik ve aksiyoner bir devlet adamı olan Golitsin Ermeni karşıtı bir politika izlemiştir. Ermeni süreli yayınlarına kısıtlamalar getirmek suretiyle onları gözetim altında bulundurmıştır.

23 A. A. Melkonyan, agm., p. 9.

24 A. A. Melkonyan, agm., p. 10.

25 Acar, *age.*, s. 294.

Rus hükümetinin Ruslaştırma politikalarının etkili olduğu dönemde Rus entelektüellerde Rus olmayan toplulukların kültürlerine yönelik çalışmalara girişmişlerdir. Ancak bu merak ve ilginin arkasında gerçekte devletin o bölgelerdeki kontrol ve yönetimi güçlendirme girişimlerinin olduğunu söylemek daha doğru olur.

1890 yılında Zemstvo adı verilen yerel yönetim organının üzerinde devlet denetiminin artırılmasını amaçlayan bir kanun çıkarılarak vali ve bölge mahkeme savcısının içinde yer aldığı bir komisyon üzerinden bu denetimin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

1892 yılında şehir idaresi hakkında bir kanun daha çıkarılmak suretiyle valilere belediye işlerinin denetlenmesi yetkisi verilmiştir. Bu kanunlar ile amaçlanan yerel yönetim üzerindeki hükümet otoritesini en iyi şekilde uygulamaktır. Aynı yıl çıkarılan başka bir kanun ise şehirlerdeki toplumsal tabakalaşmayı düzenlemeye yönelik olmuştur. Şehir eşraf, tüccar, aşağı orta sınıf ve zanaatkar adı verilen dört gruba ayrılmak suretiyle tabakalanmıştır. Bu kanun ile politik bilince sahip, sosyal anlamda bütün, dinamik bir sosyal grup oluşturulmak istenmiştir.²⁶

Kars Gazetesi Haberlerine Göre Kars'ta Yapılan İdari Düzenlemeler

Kars Gazetesi. Haftalık Gazetedir, Kars askeri Valisi kaçırlaryasına bağlı olarak basımı yapılan bir gazetedir. Yayının amacı kapsamlı çalışma ile Kars bölgesinin doğru ve kesin haberler ile şimdiki durumu ve gerçekleştirilen faaliyetleri yazılmıştır. Gazetenin ilk editörleri V. Bogoslovskiy ile İsa Sultan Şahtatinsky'dir. Özellikle şehir idare meclisinde de görev alan Azeri kökenli İsa Sultan Şahtatinsky hem gazetecilik faaliyetleri hem de kültürel konulardaki çalışmaları ile dikkat çekmiştir. Gazete 1883 ile 1917 yılları arasında haftalık olarak yayın yapmıştır. Gazete künyesinde salı günleri çıktığı yazılmakla birlikte bazen çarşamba ve perşembe günleri de baskı yapmıştır. İlk sayıları 4 sayfa üzerinden çıkmışsa da daha sonra 6 sayfa olarak yayın yapmıştır. Özel durumlarda sayfa sayısı artmıştır. Gazetenin fiyatı ilk yıllarda 4 kapık iken daha sonra 5 kapık olarak belirlenmiştir.

Gazetede hükümet tarafından yayınlanması istenen resmi haberlerin yanı sıra yönetim, eğitim, kültürel faaliyetler, Kızılhaç faaliyetleri, sağlık, tarım faaliyetleri, hayvan sağlığı, ticaret, arıcılık, meteorolojik bilgileri içeren haber ve makaleler yayımlanmıştır. Özellikle savaş yıllarında dünya basınına paralel haberler de yer almıştır. Ayrıca gazetenin arka sayfalarında reklam bölümlerine de yer verilmiştir.

²⁶ Kezban Acar, *age.*, s. 310.

Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u Berlin konferansı sonrası işgal ettikten sonra şehirde çıkardıkları aynı zamanda devletin resmi yayın organı olan Kars Gazetesi'nde şehirdeki idari örgütlenme sistemi ve Rusların idari alanda yaptıkları ıslahatlarla ilgili yazılar çıkmıştır. Ancak bunlara geçmeden önce gazetenin bakış açısının daha iyi anlaşılması bakımından Rus egemenliği döneminde Kars'ın idari yapısını incelemek yararlı olacaktır.

19. yüzyıl başlarında Rus toplumunun göze çarpan özelliklerinden birisi idari kadrolar için nitelikli bir okuryazar grubunun bulunmayışı idi. Batı Avrupa'daki ulusların aksine Rus toplumunda hükümetin işe alabileceği orta sınıf memur kadrosu yetersiz durumdadır. Rusya Nicholas döneminden itibaren yaygın bir sivil hizmet personeli yetiştirme gayretleri içerisine girmiştir. Ancak muhalifleri ve rakipleri bu girişimi eleştirmişler ve sonrasında başarısızlığa uğramıştır. Eyalet sakinlerini toplum ile kaynaştırma problemleri 19. Yüzyıl başlarında kronik bir hal almıştır. Bir grup genç idareci kendilerinin de parçası olduğu idarenin eksikliklerine dikkat çekmişlerdir. Rus idaresini eleştiren bazıları özgürlük statüsünde değişiklik talep ediyorlardı. Muhaliflerin genel olarak eyalet bürokrasisinde günden güne meydana gelen değişikliklere karşı talepleri oluyordu.²⁷ Rus idari sistemine yeni eklenen Kars vilayeti içinde aynı sorunlar devam etmekteydi. Oblast nüfusunun Rus olmayan ve gayrihıristiyan unsurları sisteme dâhil olma konusunda başlangıçta pek hevesli görünmemektedirler. Kars gazetesi bölgenin eğitim durumuna ilişkin oldukça ayrıntılı haber ve makaleler ile doludur. Bu yazılarda hem şehrin eğitim kurumlarına ilişkin bilgi verilmiş hem de gelişime yönelik tespitlerde bulunulmuştur.

Gazetenin ana yayın politikası içinde değerlendirebileceğimiz hususlardan bir tanesi Şehir Halk Meclisi'nin çalışmalarına yönelik yayınlardır. Oblast'ta askeri mahkemeler dışında halk mahkemeleri de vücuda getirilmiştir. Yerli adetlere göre de kararlar alınmıştır. Alınan kararların genel kanunlara uygunluğu aranmıştır. Mahkeme üyeleri ortak karar alırlardı. Mahkeme üyeleri iyi eğitim almış kişiler değildir. Alınan kararlar bu nedenle her zaman hukuki değer taşımamıştır. Bazı sıkıntılar çıkması üzerine ahali bu mahkemelerin kaldırılması talebinde bulunmuştur. Oblasta bağlı okruğlarda da mahkemeler yer almaktadır. Bu mahkemelerin almış olduğu kararlar Kars merkezindeki bir Temyiz mahkemesi ile nihai karara bağlanmıştır.

Askeri valiler merkezi Rus idaresinin bütün prensiplerini bu en genç şehirde tatbik etmeye başlamışlardır. Yerli Müslüman ahali ile Rus olmayan diğer toplulukların

27 Frederick S. Starr, *Decentralization and Self Government In Russia*, Princeton University Press, 1972, 2005, s. 26.

da Rus idaresine karşı bağılıkları ve sadakatleri çeşitli yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle Oblast ve Okrug adı verilen şehir yönetim birimlerinde kurulan genel halk meclisi üyelikleri üzerinden ahali kontrol edilmeye çalışılmıştır. Burada temsil edilen kişiler sıradan halk arasından değil yine kasaba ve kentin önde gelen aileleri arasından seçilmiştir ki bu durum Çarlık rejiminin siyasi planının bir uzantısı olarak düşünülmelidir. Mesela 1914 yılında Oblast valisinin teklifi ile Rus olmayan Genel Halk Meclisi üyelerine çeşitli madalyalar ve bağılıklarını artıracak yönetsel mevkiiler verilmiştir ki bu durum bu grupları Rus idaresine ısındırma girişimi olarak algılanabilir. Bunlar arasında Kars oblastu genel halk meclisi üyesi Rustanbek Muratbekoğu, Ardahan Halk Meclisi Üyesi Kamil Abdullahoğlu, Oltu Halk Meclisi Üyesi Mahmutbeyoğlu Hamşioğlu Hüseyin bey, Kağızman Halk Meclisi Üyesi Metobek Feyzullah Beyoğlu, Ardahan Merkezi Halka Açık Mahkeme Üyesi Augustin Stanislav, Göle Varginis merkezinden Kahramanoğlu Derviş Ağa, Olur merkezinden Tigran Muradyan, Çıldır Suhara'dan Galeyü Ağa, Şuregel Kızılçakçak'tan Sarıbek Mıgırdıçev gibi kişileri sayabiliriz.²⁸

4 Şubat 1914 tarihli sayıda Kars bölgesinde milli eğitim konusu ayrıntılı olarak işlenmiş ve şu hususlar dile getirilmiştir. Transkafkasya, özellikle Kars bölgesi, Kuzey Kafkas ve Kuban bölgesinden eğitim konusunda çok geride kalmıştır. Mesela, Kars bölgesindeki meslek yüksek okullarında 122.275 (erkekler 88.231) öğrenci var görünüyor ki Transkafkasyada kadınların eğitimi düzeyi daha geride kalmış görünmektedir. Kars bölgesinde okullarda 100 erkek öğrenciye 10-15 kız öğrenci düşmekte. Bunun nedeni ise, devletin Kars bölgesine eğitim için ayrılan para miktarının azlığıdır. Diğer bölgelere göre Kars bölgesi en son sıralarda yer almaktadır, yani devlet eğitim için çok az miktarda para ayırmaktadır.²⁹ Bu durum okullaşma oranının düşüklüğünü açıklar mahiyettedir.

Milli eğitimin Kars bölgesinde ne kadar yavaş ilerlediğinin göstergelerinden birisi de 1909 yılında sadece 3 okulun açılmasıdır: Güllibulak, Karabağlar, Kapıköy ve Hasköy Ermeni ve Kürt yerleşimcilerin ağırlıklı olduğu köyler olmalarına rağmen bu yerleşim yerlerinde sadece üç okul açılmıştır. Okullardan sadece birisi devletin katkısıyla açılmıştır, diğer iki okul ise köydeki yaşayanların parasal yardımıyla açılmıştır. Güllibulak meslek yüksek okuluna devlet hazinesi 500 ruble vermiş geri kalan parayı ise köylüler tamamlamışlardır.

²⁸ *Kars Gazetesi*, 24 Aralık 1913, S. 52, s. 3.

²⁹ *Kars Gazetesi*, 1 Ocak 1914, S. 1, s. 1. Burada Kafkas Genel Askeri valiliğinin 437 nolu emri ile Askeri Halk Yönetim Komisyonu'nda meşgul olup gayretli görünen Rus olmayan tebaanın ödüllendirilmesi ile ilgili karar gönderilmiştir.

Ermenilerin diğer etnik unsurlara nazaran eğitime daha yatkın olduğu görülmektedir. Köylülerden Hamza Karyak, Kars bölgesinin Şuragel arazisinde yüksekokul için bina kiralayacaklarını ve her sene 75 ruble katkıda bulunacaklarını garanti etmiştir. Mezra köyünde Kars çevresinde yaşayan köylüler bina hariç 200 ruble vermişlerdir. Eski kazı köyü ise, fakirliklerinden dolayı bina hariç 150 ruble ödeyebileceklerini belirtmişlerdir. Karabağ köylüleri ise hükümet ile bir anlaşma yapmışlar ve okul ihtiyacının yarısını karşılamışlardır.

Kars bölgesi Şuragel arazisi içindeki Daynalık köyü sakinleri 14 Mart 1909 yılında okul yakıtı için odun, aydınlatma içinde gazyağı temin edeceklerine dair söz vermişlerdir. Fakir ve cahil bir toplu için önemli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Hatta Kürtler bile Rus okullarına ihtiyaç duyuyorlardı. Sivin ve Hoştulbek köyleri, Göle ve Ardahan bölgesi içinde okul için bina yapımını üstlenmişlerdir. Yüksek okul için bina yapımına köylüler tüm güçleri ile yardım edeceklerini bildirmişlerdir.

Bu şekilde okulların ve öğrencilerin sayısı arttı. Ayrıca kız öğrenci sayısı yükseldi. Okuyanların sayısı 6.244'e yükseldi. Kars teftişine göre eğitim sıralamasında sondan ikinciye yükseldi. Hatta önceki yıllara göre öğrenci sayısı 1390 kişi arttı. 6274 öğrencinin arasında kız öğrenci sayısı 1263 kişi idi. 1910 yılında Kars'ın nüfusu 302 829 olduğu düşünülürse oldukça düşük bir rakamdır.

1909 yılında yüksek okulların yüzde yirmiye yakını kiralıktı. Teftiş kurumlarına göre bu yerlerdeki ortam iyi değildi hem soğuk hem de aydınlatma sorunu vardı. Bu değerlendirmeler hem okula hem de öğrencilere eksi puan kazandırmaktaydı. Bu okullarda görev yapan öğretmenler için 1 Ocak 1911 yılında yapılan değerlendirmeye göre; yüksek eğitimi 134 öğretmen, ilköğretimi ve ortaöğretimi 5 öğretmen, eğitimsiz ise 2 öğretmen bulunmaktadır.

Okullarda Rus dili öğrenimi pek iyi gitmemektedir. Hem konuşma tam öğrenilmiyor hem de gramer yetersiz kalmaktadır. Bunun sebebi ise öğretmenlerin öğrencileri ile ilgilenmemesidir. Öğrencilerin yaptıkları yanlışlar düzeltilmeden akademik gelişimleri dikkate alınmadan eğitim verilmeye çalışılmaktadır. Matematik dersinde de aynı sıkıntı görülmektedir. Öğrenciler basit soruları çözemiyor, yorum yürütemiyorlar. Özellikle dil öğreniminde çok eksiklikler görülmektedir.

Gazetenin eğitim ile ilgili haberlerine baktığımız zaman şu şekilde bir tablo görülmektedir. 1911 yılında okuyan öğrencilerin toplam sayısı içinde 5011 erkek öğrenci, 1263 kız öğrenci bulunuyor. Bu sayının 1138 kişisi Ruslar, 20 kişisi Gürcüler, 2604 kişisi Ermeniler, 163 kişisi dağdakiler ve 1781 kişi ise diğer milletlerden oluşuyor. Kars ağırlıklı olarak askeri bir bölge olduğu için küçük

paralar ile askeri ve jimnastik okullar açılabilir. Hatta Kars'ta hem deneyimli hem de yetenekli jimnastik hocaları bulunmaktadır. Bunların değerlendirilmesi gerekir.³⁰

25 Şubat 1914 tarihli makalede Kars bölgesinin, Rusya'nın egemenliğine 36 yıl önce geçtiğine vurgu yapılarak bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Kafkasya'nın diğer bölgelerine göre Kars yöresinin birçok modern kültüre alışık olmadığına işaret edilmiştir. Çevresi dağlarla kaplı, güzel nehirlerin aktığı bölgeyi, sadece Rusların değil diğer toplulukların da tam anlamamış oluşlarına ve bölgenin bazı yönlerini bilmiyor olmalarına değinilmiştir. Doğanın zenginlikleri ile kaplı olan bölge, kendine çok az ilgi çekmektedir. Kars hem coğrafik hem tarihi hem de bilim ve ekonomik bakımından Kafkasya'nın en gözde bölgesidir. Eğer on sene geriye gitmek gerekirse, Kars bölgesi o zamanlarda da önemli bir yere sahipti, Küçük Asya'nın birinci sınıf yaşama alanı idi; bal, şimdi kalite bakımından düşük olsa da o dönemlerde Konstantinopolis'e kadar ihracat ediliyordu. Aynı zaman da bölgede eski kaleler, kiliseler, manastırlar insanları birkaç yüzyıl geriye götürmekte, o dönemin havasını hissettirmekte ve Hıristiyanların kalıntılarına merak ve ilgiyle bakmalarını sağlamaktadır.³¹

Gazete haberine göre Kars vilayetinde bir öğrenme topluluğu açılması düşünülmüştür. Bu topluluğun amacı öncelikle coğrafik, tarihi, bilimsel, ev aletleri, kültürel ve ekonomik açıdan bölgeyi araştırıp öğrenmek olacaktır. İkinci olarak ihtiyaç sahiplerine devlet tarafından yardım istenmesi hususudur. Bu yöntemlerle Kars bölgesinin daha iyi tanınması ve üzerinde yaşayan insanlara yönelik faaliyetlerin uygun şartlarda gerçekleştirilmesi sağlanmış olunur düşüncesi hâkimdir.

1911 yılı içerisinde farklı bölgelerde 20 tane yüksek okulu açılmıştır. Onlardan Kars bölgesinde 3, Kağızman bölgesinde 10, Oltu bölgesinde 7. Bir yıllıklar iki yıllıklara geçmişlerdir. Bu seneki tüm okul sayısı 101, bunların 4 yıllık ve 2 yıllık olanları 24 adet, 1 yıllıklar ise 77 adettir. 61 okul kendi binalarındadır ve her şeyleri iyi durumdadır. 40 okul ise kirada ve birçok sıkıntıya sahiptir. Yılın içerisinde 18 bölgede okullar açılmıştı. Bu okulların yapılması için 270 bin ruble harcanmıştır. Aynı yıl ilkbaharda yeni yapılar yapılacaktır. Bu sene 289 öğrenci kayıtlıydı. Bunlardan 230 erkek, 59 kız öğrenci. Özel eğitilmiş 60 öğretmen, ilkokul ve ortaokul eğitilmiş 77 öğretmen vardı.³²

30 *Kars Gazetesi*, 11 Şubat 1914, s. 2.

31 *Kars Gazetesi*, 25 Şubat 1914, s. 3.

32 *Kars Gazetesi*, 4 Ocak 1911, s. 3.

1 Ocak 1914 yılında vilayet'te toplam öğrenci sayısı 6459 olarak tespit edilmiştir. Bunun 4729 'u erkek 1730'u ise kız öğrencidir. Bu öğrencilerin Ortodoks olanları 1386 kişidir. Onlardan 893 öğrenci erkek 493 öğrenci kız; Katolik 263, onlardan 191 erkek 72 kız; Ermeni-Grigoryan 3191, onlardan 2180 erkek 1011 kız; diğer Hristiyanlardan 304, onlardan 178 erkek 126 kız; Museviler 12, onlardan 7 erkek 5 kız; Müslümanlar 1023, onlardan 956 erkek 67 kız; diğer Hristiyan olmayanlar 280, onlardan 107 erkek 173 kız olarak kayıtlanmıştır.³³

Kars oblastı tiyatro ve müzik faaliyetlerinde de önemli adımlar atmıştır. Askeri grupların da sivillerin de sosyalleşmesi için bu etkinliklere yer verilmeye başlanmıştır. Ancak bu faaliyetlere yerli halkın katılım oranı çok düşüktür. Ayrıca gelenlerin etkinliklerden çok çabuk sıkıldıkları ve salonları terk ettikleri görülmüştür. Bu durum şehirde halkın farklı bir şeyler beklediğini, tiyatro salonunun olmayışının ve bu faaliyetler için bir eğitim kurumu bulunmayışının olumsuz etkisinin olduğu düşünülmektedir.³⁴

Kars oblastında Rusya'nın vücuda getirdiği kurumlardan birisi de Kızılhaç örgütüdür. 1913 yılında 20 kadar kişi bu kurumda çalışmaktadır. Bu kadar az kişi ile faaliyet yürütmek mümkün görünmemektedir. Kars'ın nüfusu yaklaşık 30 bin ve onlardan sadece 20 tanesi Kızılhaç örgütüne üye olmuştur. Aslında Kars bölgesi Rusya'nın uzak bir bölümünde bulunmaktadır. Türkiye sınırına yakın ve müstakil bir pozisyonda, Kızılhaç'ın yüksek ve uygun yerlerde olması gerekmektedir. Bu toplumun önemli bir bakıma ihtiyacı var, yetkili sayıların ve gelirlerin de artırılması gerekiyor. Yeni doktor ve hemşirelerin işe alınması, sağlık ocaklarının açılması gerekmektedir. İhtiyaçları karşılamak için bir senelik hemşire kursu açılmalıdır. Kızılhaç'ın asıl önemli vazifesi savaş döneminde yaralılara ve yardıma muhtaç olanlara yardım edebilmektir. Kars'ta gönüllü katılabilecek çok sayıda iyi doktorlar var olduğu dile getirilerek, hatta para almadan sağlık ocakları açabileceklerine ve yeni hemşireler yetiştirebileceklerine vurgu yapılmıştır.

Gazetede yer alan yerel haberler başlığı içerisinde özellikle hayvan sağlığı konusunda oldukça fazla yazı ve makale bulunmaktadır. Şehirde kurulan hayvan sağlık merkezleri bir anlamda veteriner üniteleri ile şehir ekonomisinin en önemli katma değeri olan hayvancılık ile ilgili çalışmalar haftalık yayın yapan gazetede sıklıkla yer almıştır. Mesela 1914-1915 yıllarında gazete haberlerinde karantina uygulamaları sıklıkla yer almıştır. Büyükbaş hayvan vebası, Sibiryaya şarbonu,

³³ *Kars Gazetesi*, 1 Ocak 1914, s. 5.

³⁴ *Kars Gazetesi*, 11 Şubat 1914, s. 4.

büyükbaş hayvan uyuzu, tüberküloz gibi hastalıklara karşı hangi köyün ne kadar süre ile karantina altına alındığına ilişkin haberler detaylı bir şekilde konu edilmiştir.³⁵ Bu haberler içerisinde bir takım istatistikî tablolar kullanılmıştır. Bu tabloların vatandaşlar tarafından anlaşılması için açıklamalar yapılmıştır. Mesela Sibirya şarbonu için verilen tabloda Kars bölgesi (4645-6-6-0-0-0) ile Ardahan bölgesi için (3330-36-36-0-0-0) rakamları verilmiştir. Bu tablodaki rakam grupları şu şekilde anılandırılmıştır. 1) karantina yerlerdeki gerçek sığır hayvanların sayısı; 2) hastalanmış hayvanların sayısı; 3) aşılardan önce ölen sayısı; 4) öldürülen hayvan sayısı; 5) aşılanan hayvan sayısı; 6) aşılandıktan sonra ölen hayvan sayısı.

Bunların dışında vilayette bulunan evcil hayvanların bulaşıcı ve öldürücü hastalıklarının seyri hakkında malumatlar dizisi yayımlanmak suretiyle halk bilgilendirmelerine oldukça sık yer verilmiştir. Yine insan sağlığının ele alındığı haber ve makaleler dikkat çekicidir. Son zamanlarda önemli konu olduğundan, astım, boğaz ve akciğer tüberkülozu, muannit öksürük ve kronik ses kısıklığı gibi hastalıkların seyri ve tedavisine ilişkin haberler ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde sunulmuştur. Pulmoner hastalıkların tedavi edilme süreçlerine ilişkin makalelere yer verilmiştir.³⁶

Bunun yanı sıra kadınlara yönelik bilgilendirme yazı dizileri söz konusudur. Onlara Petersburg ve Tiflis'den gönderilecek kitaplar ile ilgili bilgiler hazırlanmıştır. Şehre kapalı bir pakette yeni kitaplar gönderilmektedir. Bu kitapların içinde hamileliğin nasıl engelleneceği Doktor Vardernborna'nın Kompozisyonu ile anlatılmıştır. Yine bu kitaplarda, eczanelerden satın alabileceğiniz veya kendinizin hazırlayabileceği ilaçlara ilişkin en iyi yöntemler gösterilmiştir. Ayrıca kadınlara yönelik Annelik kanunlarının bulunduğu kitaplar önerilmektedir. Kitapların içeriğine ilişkin bilgiler verilmiştir. Kadın genital organlarının açıklaması (anatomî)- resimli: fizyolojik kadın genital organları: kadının cinsel hayatı, gebe kalma: hamilelik: diyetetik ve hamilelik patolojisi: hamileliğin erken kesilmesi: yapay çocuk düşürme kanunu gibi konularda bu kitaplardan yararlanabilecekleri anlatılmıştır. Bu kitapların oldukça ucuz olduğunu Petersburg'dan Kars'a posta yoluyla 1-2 ruble karşılığında gönderilebileceği anlatılmıştır.³⁷

Gazete haberleri içerisinde son on yıllık Kars bölgesinin tarımsal durumu konulu

35 *Kars Gazetesi*, 15 Kasım 1913, s. 3; 1 Ocak 1914, s. 2; 7 Ocak 1914, S. 2, s. 3.

36 *Kars Gazetesi*, 7 Ocak 1914, S. 2, s. 4.

37 *Kars Gazetesi*, 8 Mart 1883, S. 10, s. 2; 8 Eylül 1892, S. 36, s. 2; 15 Aralık 1913, S. 51, s. 4; 14 Ocak 1914, S. 3, s. 2.

teftiş raporları da yer almaktadır. Bu raporlara göre tarımsal üretim gittikçe azalmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisinin iklim olduğu düşünülüyor. Çünkü Kars bölgesinin iklimi kuru ve sıcak, aynı zamanda geç ilkbahar soğukları ve erken sonbahar soğukları tarımsal faaliyete önemli zararlar vermektedir. Aynı zamanda bölgede yaşayanların modern tarım kültüründen habersiz oluşları da üretim oranlarını düşük kılmaktadır. Köylüler halen daha çapalamayı el ile ve el aletleri ile yapmaktadır. Makine ve arabalar çok az sayıda, olanlar da çok kalitesiz durumdadır.³⁸

Hayvancılık bölgede daha büyük bir yer tutmaktadır. Türkler, Kürtler ve Türkmenler neredeyse hepsi hayvancılık ile uğraşmaktalar. Bölgede peynir yapan zavodlar var, ama peynir ve süt yapımını eğitimsiz şekilde yapıyorlar. 1913 yılında Kars, Oltu ve Ardahan'a Petersburg'dan bilimsel tarım uzmanı çağırılmıştır. Şehirde birkaç bölgede depo yapılması ve bu depolarda tarımsal makinelerin bulundurulması, isteyen köylülere kiralama ve satış işlemlerinin yapılması amaçlanmıştır.

Arıcılık da zayıf bir şekilde ilerlemektedir. Ama diğer faaliyetlere göre daha iyi durumdadır. Üç bölgede kovan sayısı çoktur. Bunlar Kars, Oltu ve Ardahan şehirleridir. Arıcılığın şehir ekonomisindeki payının oldukça düşük görüldüğüne ilişkin yazılar çıkmıştır. Tüm bölgedeki arı kovanları sayıları verilmiştir. Şehirde 16 bin kovan bulunmakta; kovanın sayısına göre ilk sırada Kars, sonra Oltu, sonra Ardahan ve sonrada Kağızman kazalarının geldiği bilgisi yer almıştır. 1912 yılı üretim raporuna göre 7 bin kovandan 2940 kg bal ve 470 kg balmumu elde edilmiştir.

Gazetede ilginç haber örnekleri de bulunmaktadır. Mesela kablosuz telefon konusu ile ilgili yazıda kablosuz telefon cihazı ile yapılan deneylerin uzun zamandan beri gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.³⁹ Henüz tatmin edici bir sonuç olmadığına değinilmiştir. Bu arada Kont Arko isimli bir bilim adamının tüm zorluklarının üstesinden geldiğine ve ilk olarak uzak mesafelere düz konuşmalarını göndermeye başladığı haberi verilmiştir. Kuzey Denizi'nde yüzen zırhlılardan birine telefon üzerinden konuşmayı aktarma deneyiminin başarıyla geçtiğine haberde yer verilmiştir. Deneyimlerin sonucunun oldukça başarılı olduğuna hatta Avrupa'dan Amerika'ya kadar bağlantı kurabileceğine vurgu yapılmıştır.⁴⁰

38 *Kars Gazetesi*, 4 Mart 1914, Sayı: 9, s. 4; *Kars Gazetesi*, 7 Ocak 1914, Sayı:2, s. 3.

39 *Kars Gazetesi*, 21 Ocak 1914, S. 4, s. 2

40 *Kars Gazetesi*, 2 Aralık 1913, S. 52, s. 4

Yine farklı bir haber Bakü'den Nikolay Levko isimli bir kişinin gönderdiği yazı ile aktarılmıştır. Bu yazıda Amerika/ Philadelphia'daki Rus Hıristiyan kolonisi hakkında bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Amerika'ya göç eden Rus işçilerinin sefaletinden, ıstıraplı hallerinden bahsedilen haberle Rusya'nın müreffeh bir ülke olma yolunda ilerlediğini ve diğer ülkelere nazaran toplumsal yapısının daha güçlü olduğuna yer verilmiştir.⁴¹

Sonuç

1877 yılı itibariyle Rus hâkimiyetine geçen Kars ve Ardahan sancaklarından Ruslar Kars Oblastı'nı oluşturmak suretiyle Kafkasya bölgesini bir demiryolu ağı ile Moskova'ya bağlayacak planı harekete geçirmiştir. Bu plan çerçevesinde İran ticareti dahi Anadolu üzerinden alınarak Batum ve Güney Kafkasya eksenine kaydırılmıştır. Bu plan dâhilinde bölgedeki gayrimüslim unsurlarla mezhepsel ve ırksal bütünleşmeler gerçekleştirilmiştir. Kars Oblastı'nı kırk yıl boyunca Anadolu topraklarının anahtarı olarak gören politika temelinde etnik ve dinsel demografinin yeniden ele alındığı gözlenmiştir.

Ayrıca şehir, modern bir Rus kentine büründürülerek doğal güzellikleri ve zenginlikleri ile göz kamaştıran gözde bir mekân haline getirilmiştir. Kafkas politikasının Rusya'nın uzun soluklu projelerinden olduğu gerçeği de bu vilayet ile ilgili yapmış oldukları sosyal ve ekonomik düzenlemelere işaret etmektedir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'da merkezi eylemler vücuda getirmesi, etnik sınırların karışık zemini üzerinde yeni toplumsal kimlikler yaratmaya çalışması bu bölgelerdeki askeri ve kültürel yıkımın dinamiklerini anlamamıza yardım edecektir.

41 *Kars Gazetesi*, 14 Ocak 1914, S. 3, s. 3.

Kaynaklar

Rusya Devlet Arşivi Kars Gazetesi Koleksiyonu

1887- 1 Ocak -24 Aralık-52

1888- 1 Ocak-30 Aralık-53

1889- 6 Ocak-26 Aralık-52

1913- 1 Ocak-24 Aralık-52

1914-1 Ocak-30 Aralık-53

1915-6 Ocak-29 Aralık-52

Gürcistan Devlet Arşivi Simon Esadze Özel Koleksiyonu

1438/1/75 (1883-1898)

1438/1/73 (1911-1912)

1438/1/323 (1898-1910)

Diğer Arşiv Kaynakları

Salname-i Vilayet-i Erzurum, Yıl 1293 (1876-1877)

Çıldır Eyaleti Nüfus Defteri, No. 2760 (1835-36)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar, Kezban, *Rusya-Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Allen, E.D, Paul, Muratoff, *Türk Kafkas Sınırındaki Harpleri Tarihi*, 1828-1921, Ankara, 1961.

Alp, Alper, "Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi "Kars", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 161, 2012, s. 89-102.

Baddeley, F. John, *Rusların Kafkasya'ya İstilas ve Şeyh Şamil*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1996.

Badem, Candan *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Brover, Danile R. *The Russian City Between Tradition and Modernity, 1850-1900*, University of California Press 1990.

Çoçiyev, Georgi-Koç, Bekir, “Migranst From The North Caucasus in Eastern Anatolia”, *Journal of Asian History*, Vol. 40, No. 1, 2006, pp. 88-103.

Dayı, Esin, *Elviye-i Selase’de Milli Teşkilatlanma*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları Erzurum 1997.

Emecen, Feridun, “Çıldır Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul, 1993, s. 300-301.

İlgürel, Mücteba, “Rusların Doğu Anadolu Siyaseti”, *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Tarih Dergisi*, S. 35, Ayrı Basım, İstanbul 1994, s. 167-176.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Kars Tarihi*, C 1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Kırzioğlu, Fahrettin, “Kars”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C 6, s. 362-363.

Kuran, Ercüment, “Rusya’nın Kafkasya’yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti, (1856-1876)”, *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Tarih Dergisi*, Ayrı Basım, İstanbul 1996, s. 147-152.

McCarthy, Justin, *Osmanlı’ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Melkonyan, A. A., “From The History Of The Kars Oblast (1878-1918)”, *Fundamental Armenology*, Issue: 2, 2015.

Ortaylı, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars” *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 343-362

Reynolds, Michael A., *Shattering Empires The Clash and Collapse of the Ottoman*, Cambridge Universty Press 2016.

Rhineland L.H. “Viceroy Vorontsov’s Administartion of the Caucasus”, *Conference on “Natonalism And Social Change in Transcaucasia”* Co-sponsored by Kennan Institute Advanced Russian Studies The Wilson Center and American Association the Advancement of Slavic Studies April 24-25 1980.

Shafiyev, Farid *The Russian-Soviet Resettlement Polcies and Their Implications For Ethno-Territorial Conflicts in the South Caucasus*, (Unpublished Master Thesis Carleton University), 2015.

Saydam, Abdullah, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı İstilasında Uyguladığı Yöntemler", *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Tarih Dergisi*, Ayrı Basım, İstanbul, 1996, s. 93-115.

Slade, Adulphus, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Genelkurmay X. Şube, Ankara.

Somel, Akşin Selçuk, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Starr, S. Frederic, *Decentralization and Self Government In Russia*, Princeton University Press, 1972 and 2005.

Şimşir, Nadide, *Rus Devleti Tarihi, XVI-XX. Yüzyıllar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Türkdoğan, Orhan, *Kars'ta bir Etnik Grup Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim Yayınları, çev. Şirin Tekeli, İstanbul 2010.

